

**Томислав
А. Лунић^[1]**

Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

**Јелена Ч.
Ћесаревић^[2]**

Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

УДК 502.1:271.2-1
Прегледни научни рад
Примљен: 25/11/2020
Измењен: 07/12/2020
Прихваћен: 08/12/2020
doi: 10.5937/napredak1-29574

Теолошки приступ еколошком проблему

Сажетак: Еколошки проблем је вишедимензионалног карактера и представља продукт негативног односа човека према животној средини. Религиозни научници, теолози, као и многобројна верујућа елита сматрају га пре свега антрополошким феноменом. У првом делу рада указујемо на вишеструке последице убрзане индустријализације, технолошког раста и развоја: загађење воде, ваздуха и земљишта; мањак природних ресурса као последица неконтролисане експлоатације; нарушавање биодиверзитета; климатске промене итд. Даље, у тексту се везујемо за човека, који, с једне стране, кроз низ програма, организација и бројних акционих планова подиже еколошку свест, док, с друге стране, суровим експлоатисањем и трошењем природних ресурса доприноси трајном дисбалансу екосистема, односно божје творевине у целини. Кривица је на човеку, а не на природи. Грехопадом деструкција започиње и траје до данашњих дана. У том смислу нуде се бројна решења преласка на здраве технологије, зелену економију, отварају се институти и факултети који третирају еколошка питања. Тако се ипак лече само симптоми, али не и узроци проблема. С друге стране, теолошко решење темељи се на успостављању хармоније између Бога, човека и животне средине, која литургијском применом свекосмичког карактера може да заустави уништење животне средине, тј. животног простора у целини. Јер, животна средина је у спасоносном смислу човеку поверена као дар божји да се према њој односи евархистијски, литургијски, свештенослужећи.

Кључне речи: теологија, екологија, творевина, Бог Логос, животна средина

Уводна разматрања

Еколошки проблем прожима све поре живота и захтева свеобухватну анализу. Теолошки гледано, његов настанак везује се за грехопад човека и злоупотребу неограничене слободе дате му од Бога. Тада настаје смрт, човек бива

истеран из Едена, а његова нова околина више нема бесмртни сјај и у непрекидној пропадљивости губи се и нестаје. Доласком Бога Логоса, који се оваплотио у лику Исуса Христа, дошао на земљу због човека и за њега се жртвовао, дата му је могућност преобраћења и спасења. Односно, Исус Христос је својим

[1] tomislav.lunic@gmail.com

[2] cesarevicjelena@gmail.com

доласком позвао човека на спасење, својим примером је указао на то како човек треба да живи, како да се опходи према Богу и творевини, и скренуо пажњу на значај Свете литургије у троуглу односа између Бога, човека и творевине зарад достизања есхатона (царства божијег).

Људском „оздрављеном“ вољом и преображеним односом према творевини^[3] спасава се и преображава животна средина у целини. У том смислу неопходно је да се проблем сагледа вишедимензионално и у ширем контексту, како би и „терапија“ била успешна и делотворна. Религиозни научници, теолози, указују на „рецепт оздрављења човека и Божије творевине“, дат директно од Творца, који у сотериолошком смислу представља једини прави избор, тј. једино могуће решење. Метафора „рецепт оздрављења човека и Божије творевине“ односи се на Свету литургију. Суштина је да човек творевину треба да принесе Богу на спасење.

Еколошки проблем – искушење XXI века

Живимо у времену убрзаног техничко-технолошког развоја, који осим бројних бенефита оставља и озбиљне последице по „здравље планете“: шуме се уништавају, нарушава се биодиверзитет биљних и животињских врста, земљиште се загађује, вода и ваздух трују, све је већи број врста

отпорних на пестициде, у порасту је број болести отпорних на антибиотике, појачана зависност биљних култура од пестицида и ђубрива, клима се мења на глобалном нивоу, у току је експанзија ОМУ^[4] итд. Ови симптоми дају јасну поруку да је неопходно променити систем вредности и подићи еколошку свест, промовисати заштиту и очување животне средине, али и мењати понашање људи у смеру свеобухватне одрживости. У том смислу нису одговорни само еколози него и целокупно човечанство, које проактивно треба да утиче на то „да се глобални екосистем планете Земље не штити од човека, већ за човека“ (Petrović, 2012, str. 11). Таква перцепција и активизам доприносе успостављању одрживог развоја, економског виталитета, правде, социјалне кохезије, заштите животне средине и одрживом менаџменту природних ресурса (Petrović, 2012, str. 11). Да бисмо сагледали проблем на прави начин, неопходно је да га целосно анализирамо.

Очување биодиверзитета, који чини „свеукупност гена, врста, екосистема и предела на Земљи“ (SANU, 2005, str. 18), од фундаменталног је значаја за опстанак наше планете. Биодиверзитет осигурава функционисање система за очување живота који је условљен утицајем три међусобно повезана фактора: гравитацијом, протоком енергије и кружењем материје. Индустриска револуција праћена технолошким развојем утицала је и на повећано експлоатисање биолошких ресурса, као и на глобално

[3] У теолошким круговима често се уместо термина творевина користи и термин свет. И један и други су синоними за животну средину, створену природу.

[4] Оружје за масовно уништење.

смањивање биолошке разноврсности. Последице су вишеструке: „утврђено је да се 180 врста сисара, 182 врсте птица, 56 врста гмизаваца, 25 врста водоземаца и преко 1000 врста васкуларних биљака налази на ивици опстанка, односно у категорији критично угрожених“ (Зборник, 2005, стр. 35). Такође је „око 25–35% укупне кичмењачке фауне, као и око 48% укупне светске васкуларне флоре, у различитом степену угрожено“ (Зборник, 2005, стр. 35). Према Бренану и Видготу, основне факторе који доводе до губитка биодиверзитета чине:

- измена/промена станишта (Н – Habitat alternation);
- инвазивне, алохтоне врсте (I – Invasive species);
- загађивање (P – Pollution);
- популациони раст органске врсте *Homo sapiens* (P – Population growth);
- претерана експлоатација (O – Over-exploitation) (Brennan, Withgott, 2005).

Бројне владине и невладине организације, разне институције и добровољна друштва указују на алармантност проблема нарушавања биолошке разноврсности. У том смислу се свест људи полако окреће у правцу разумевања овог феномена, где се преко низа акционих планова, активности и програма директно делује у том правцу. Јер, поставља се реторичко питање да ли уопште имамо право да ускратимо нашим потомцима благодати и лепоте света и природе.

Земљиште (тло) налази се изнад чврсте стенске масе, а испод хидросфере, биосфере и атмосфере. Осим што снабдева биљке водом, представља и станиште за многобројне

организме. Изворе загађивања земљишта чине: пољопривреда (прекомерно ђубрење), депоније отпада (сметлишта, депоније са којих се спирају отрови и делом задржавају у земљишту, а делом одлазе у подземне воде), киселе кише (киселе кише су велики извор загађења земљишта поред чађи, прашине и других честица), индустрија (око цементара загађење прашином; око топионица арсеном, бакром, оловом; око индустрије ђубрива нитратима и фосфатима), саобраћај (изливање нафте, уља...). Мере заштите су вишеструке: редукација загађених материја, посебно изолована поља за депоније, хемијске методе заштите, биолошке методе заштите, елиминација узрока загађења итд.

Вода је главни састојак флуида живих бића. На стандардној амбијенталној температури и притиску налази се у течном стању, мада се често јавља и у чврстом (лед) и гасовитом стању (водена пара). Безбедна и чиста вода је есенцијална за људе и све животне облике. Загађење воде може бити: биолошко, физичко, хемијско и термално. Човек улаже огромне напоре да реши или барем ублажи тај проблем: регистровање загађивача, њихове локације и степена загађења; контрола отпадних вода у близини водотока; измештање индустрије на сигурнија места; пречишћавање отпадних вода; едукација и подизање свести појединаца о важности очувања водних ресурса итд.

Природни састав ваздуха чине азот ($N \approx 78\%$), кисеоник ($O_2 \approx 20\%$), угљен-диоксид, хелијум, водоник, аргон ($CO_2, He, H, Ar \approx 2\%$) (Вошковић, 2010, стр. 128). Присуство угљен-диоксида, оксида сумпора, оксида азота, честица чађи и прашине ваздух чине загађеним.

Извори загађења ваздуха по пореклу се деле на:

1. природне (прашина из природних извора – пешчане олује, метан емитован током дигестије хране од стране преживара, дим који настаје од шумских пожара, космичка прашина, хлор и честице пепела, слана испарења из океана итд.) и

2. антропогене (издувни гасови из моторних и других возила, термичко загађивање из станова и термоелектрана, аеросоли из спрејева, кућна ложишта, компоненте боја и лакова за косу, сагоревање нафте, угља, гаса – енергетска постројења итд.).

Мере заштите ваздуха су вишеструке: прелазак на еколошка превозна средства где год је то могуће (вожња бицикла), постављање филтера на отворима димњака од фабрика, пошумљавање зелених површина, оснивање заштићених подручја итд.

Још од зачетака развоја пољопривреде коришћена су разна хемијска средства за уништавање штеточина, корова, болести, као и повећање приноса и рода, односно пољопривредне продуктивности. Експанзија употребе хемијских пестицида везује се за прве деценије непосредно након Другог светског рата. Њихова употреба је утицала на смањење губитака у усевима и омогућила да земљорадници испуне захтеве без подизања цена. „Укратко, пестициди су представљали ефикасан економски и технолошки изводљив одговор на разна здравствена и пољопривредна питања“ (Žarden, 2006, str. 26). За четрдесет година њихова употреба је удесетостручена. Ипак, на дужи период резултати су били негативни: пестициди су осим циљаног уништења одређених врста

штеточина почели да убијају и њихове природне грабљивице, стопа укупних усеvnих губитака почела је да расте, преживели организми постали су отпорнији на пестициде, генетском случајношћу неки организми су природно постали отпорни на специфичне хербициде, пестициди су почели да угрожавају и друга жива бића кроз ланац исхране итд. „[...] захваљујући људској активности, живот на Земљи суочава се с највећим масовним изумирањем...“ (Žarden, 2006, str. 29). Последице прекомерне употребе хемијских супстанци постављају многобројна питања: Да ли човек има моралну обавезу да заштити разноврсне животне облике који га окружују? Ко даје право човеку да истреби поједине живе организме? Да ли је неопходно да се пестициди прво покажу безбедним по екосистем па да се тек онда употребљавају?

Сунчево зрачење покреће невероватан механизам на Земљи – климатски систем. Саставне делове овог сложеног система чине атмосфера, хидросфера, литосфера, криосфера и биосфера (*Velika enciklopedija*, 2012, стр. 8). Клима неког подручја, односно сунчева енергија, енергија облака, вода коју они испуштају, као и карактеристике вегетације одређују да ли на њему може или не може да егзистира човек (Grasl, 2011, str. 9). Климатска променљивост је велика. Након хладне зиме може да уследи врело лето. Једна година може да буде влажнија од друге, што утиче на принос култура на одређеном локалитету, односно на самог човека.

Грасл наводи три суштинске стазе за климатске промене чији је узрочник човек:

– одлазна топлота (милиони врелих моторних блокова, уљни горионици, на

стотине милиона шпорета и фрижидера, огромне ватре у индустрији испуштају топлоту у атмосферу);

- моћ реемитовања (шуме које сечемо одашиљу енергију скоро као црна тела, тј. оне готово да и не рефлектују и расипају светлост; од почетка индустријализације се захваћење, настало због искрчивања шума, процењује на отприлике десетоструку одлазну топлоту, али са супротним предзнаком);
- састав атмосфере (стварни суштински поремећај климатског система произилази из измењеног састава атмосфере, где човек количине неких супстанци посредно и непосредно мења, а неких и удвостручује: водена пара, угљен-диоксид, метан, хлорофлуороугљеници итд.) (Grasl, 2011, str. 24–26).

Климатске промене доводе до вишеструких последица по човека и екосистем у целини: суше мењају станишта биљног и животињског света (неке врсте изумиру, неке мењају место где могу да егзистирају), поплаве утичу на пад приноса култура на одређеним локалитетима, шумски пожари остављају пустош иза себе, смањење снежног покривача и потенцијално отапање глечера може да доведе до потапања приморских насеља, градова, али и читавих регија итд. Све то утиче на општу слику света и опстанак човека у ширем смислу. Човек својим деловањем може да допринесе свеопштој слици климе у смислу да ублажи или барем успори њене негативне ефекте: прелазак на здравије технологије; зелена економија; улагање у обновљиве изворе енергије; подизање еколошке свести кроз рециклажу отпада итд.

После Другог светског рата и формирања биполарног света (формирање два блока), настаје трка у економском и општедруштвеном развоју, долази до конфронтације држава Истока и Запада, све више се улаже у производњу ОМУ итд. (Мишовић, 2013, str. 33). То је време сталних претњи по глобални мир и безбедност, посебно од нуклеарног рата, који би могао да буде фаталан. „Чувена је недоумица песника Роберта Фроста да ли ће свет завршити у ватри или окован ледом. Нуклеарно оружје би могло да доведе и до једног и до другог краја“ (Bostrom, Ćirković 2011, str. 365). Нуклеарно доба улази у своју седму деценију, а већина људи је свесна да би рат глобалних размера довео до катаклизмичких последица. ОМУ би могло да уништи већи део животног простора, а вероватно и читаве планете. Да ли човек још може нешто да уради или се исувише приближило време апокалипсе и другог Исусовог доласка? „И ево ћу доћи скоро, и плата моја са мном, да дам свакоме по делима његовим“ (Отк. 22, 12). „Јер ће доћи син човечији у слави Оца свог с анђелима својим, и тада ће се вратити свакоме по делима његовим“ (Мт. 16, 27).

Због сложености предмета и неопходности разноврсних научних и дисциплинарних приступа, еколошки проблем захтева интердисциплинарно истраживање. „Ово може, треба и остварује се кроз тимска истраживања у којима су заступљени различити професионални и дисциплинарни приступи“ (Smrečnik, 2002, str. 13). Питања смањења биолошке разноврсности, загађења животног простора, употребе разноврсних хемијских супстанци, само су нека од „горућих“, која подстичу развој разноврсних природних и друштвених научних дисциплина.

У том смислу настаје и социјална екологија, „интегришући сазнања економских, политичких и правних наука, као и социологије... како би се одговорило изазовима у професионалном раду и ангажовању“ (Nadić, 2012, str. 35). Темељ представља концепт одрживог развоја у контексту „разумевања неопходности хармонизације различитих аспеката економског и друштвеног, односно социокултурног развоја са неопходношћу побољшања стања животне средине“ (Đukić, 2011, str. 27). Један од инструмената успешног управљања квалитетом животне средине јесте и успостављање система мониторинга као система за праћење стања у животној средини, односно појединим њеним сегментима (Vošković, 2010, str. 121). С обзиром да основни елементи животне средине (вода, ваздух и земљиште са својим биогеохемијским карактеристикама и специфичним живим светом) представљају сложене системе, мониторинг сваког од њих подразумева посебан и специфичан приступ (Vošković, 2010, str. 124).

У исцрпним покушајима да се реши питање очувања животног простора настали су бројни еколошки покрети и организације, утемељује се еколошка етика и филозофија, у друштву се потенцира развој еколошке свести. Ипак, верујућа елита, али и интелектуалци свих профила покушавају да одговоре на круцијално важно питање: да ли је овај проблем довољно ставити у контекст позитивних/негативних ефеката, исплативости/неисплативости, етичности/неетичности, корисности/бескорисности, одрживости/неодрживости, или је неопходан целоснији приступ који полази од грехопада човека и његове оболеле душе? Односно, да ли

је Бог понудио неко свеобухватније решење за наше посрнуће?

Антрополошки корени еколошке кризе

Пад Адама у грех представља зачетак деструкције човека. Постање нам јасно указује на то да је први човек насео на наговор змије и издао Бога Творца: „И жена видећи да је род на дрвету добар за јело и да га је милина гледати и да је дрво врло драго ради знања, узабра род с њега и окуси, па даде и мужу свом, те и он окуси“ (1. Мојс. 3, 6). Бог га укори: „Што си послушао жену и окусио с дрвета с ког сам ти забранио рекавши да не једеш с њега, земља да је проклета с тебе, с муком ћеш се од ње хранити до свог века“ (1. Мојс. 3, 17). Тада Бог прогна човека из Едена: „И Господ Бог изагна га из врта едемског да ради земљу, од које би узет“ (1. Мојс. 3, 23). Последица грехопада је смрт човека и пропадање његовог новог окружења, тј. средине у којој живи. Сам грех је продукт човекове слободне воље, а не његове природе. Антрополошки гледано посредни је „похлепни и похотни конзумеризам као последица и пројава фундаменталне егоцентричности човекове“ (Purić, 2013, str. 33). Личност човека је оболела, он је себичан, не уме да општи и заједнички са другима. „Потпуно је несвестан постојања радости која може да проистекне из самонадилажења, самодавања и љубавне несебичности“ (Yannaras, 2007).

Пали човек добија могућност спасења у господу Исусу Христу. Живот апостола Павла нам то потврђује. „Павле је прошао најдужи пут који човек може проћи за живота на земљи: из пакла христорства, где је човек сав духовно

мртав, васкрсао је Христом, и доживео Њиме све вечне животе, и прошао Њиме сав пут из потпуне смрти у потпуну бесмртност, из потпуне таме у потпуну Светлост, из потпуног небића у потпуно Свебиће. Пут из највеће страхоте, где човек живи у друштву с демонима, до највеће радости, где живи са васкрслим Господом и светим анђелима“ (Отас Justin, 2001, str. 268). Богочовек Христос, Бог Логос, у свету је земаљском ради нас. Свуда и на сваком месту. „И кад умире, умире ради човека; и кад васкрсава, васкрсава ради човека. Кроз све своје Он носи и проноси људску природу, човека, људе“ (Отас Justin, 2001, str. 273). „А он је наша радост, наша љубав, наша нада, наша истина, наша бесмртност, наша вечност, наш рај, наше блаженство, наше све и сва у свима световима. Амин! Амин! Амин!“ (Отас Justin, 2001, str. 328). „И љубав моја са свима вама у Христу Исусу. Амин“ (1. Коринћанима 16, 24). Излаз из еколошке кризе није могућ без духовне обнове човека, покајањем и дубинском променом ума и срца, усмереним ка свевишњем Господу, који је васкрснувши дао шансу за оздрављење палој људској природи и васцелој творевини. „У срцу се зачиње и рађа одлучност човека на овакве или онакве поступке... оно је седиште воље и њених хтења“ (Floreński, 2008, str. 385). Срце је средиште моралног живота човека, исходиште свега доброг и злог у поступцима и мислима људским. „А надање неће се осрамотити, јер се љубав Божија изли у срца наша Духом Светим који је дат нама“ (Рим. 5, 5). „И управих срце своје да тражим и разберем мудрошћу све што бива под небом“ (Проп. 1, 13). Само тако оздрављен човек оздрављује и творевину, тј. остатак створенога света.

Божији план спасења састоји се у окончању и преображењу садашњег историјског времена и света, и достизању коначног стања творевине – човека и света, по предвечном науму и промислу Божијем (Purić, 2019, str. 6–7), односно у врхунцу, пуноћи и стварности вечнога живота у заједници са тројичним Богом после другог доласка Христовог (Purić, 2019, str. 7). Наступиће крај историје и света који знамо, „последњи непријатељ укинуће се – смрт“ (1. Коринћанима. 15, 26), све што је створено и све што постоји, читава творевина Божија биће по вољи Божијој и дејством благодати Божије, преображена и наступиће све ново: нови свет, ново време, нови човек, нова твар, ново небо, нови Јерусалим (Purić, 2019, str. 19–20). „И видјех небо ново и земљу нову, јер прво небо и прва земља прођоше, и мора нема више. И видјех свети град, Јерусалим нови, гдје силази са неба од Бога, припремљен као невјеста украшена мужу својему“ (Откр. 21, 1–2). „И Бог ће отрти сваку сузу из очију њихових, и смрти неће бити више, ни жалости ни јаука, ни бола неће бити више; јер прво прође“ (Откр. 21, 4).

Еколошко-литургијска свест као решење проблема

Треба разликовати два приступа у сагледавању еколошког проблема: утилитаристички и литургијски. Утилитаристички приступ темељи се на сагледавању и ублажавању последица незауостављиве потрошње материјалних добара и сировина у процесу технолошког развоја цивилизације, али пре свега на начин да се човечанство окрене ка зеленим технологијама,

еколошкој индустрији, одрживим стратегијама развоја итд. Овај приступ ипак нуди само залечење, а никако и излечење проблема, који је комплекснији, дубљи. С друге стране, литургијски приступ скреће пажњу на духовну и антрополошку позадину еколошког проблема, иза кога се крије егзистенцијални вапај човека. У том смислу нуди свеобухватније решење утемељено на светој евхаристији заједницења са Богом, где човек као свештеник твари приноси свет Богу. Употребу синтагме еколошко-литургијска свест проналазимо у тексту епископа др Јована Пурића „Литургија и свет“: „Ако се сетимо да Литургија, управо као космички тј. васељенски догађај јесте дело заједнице, пред нама се даје и оваплоћује једна методологија еколошке-литургијске свести“ (Purić, 2011, str. 182). „Неопходно је дакле развијати еколошко-литургијску свест, која представља једини исправни модел посматрања и сагледавања творевине, али и деловања, које треба да буде у складу са њеним начелима и законитостима успостављеним од стране самог Бога“ (Lunić, 2020, str. 543). „Човек треба да буде свештеник евхаристије и да у том светотајинском приношењу света Богу, прими дар вечног живота“ (Lunić, 2020, str. 535). Посматрањем Божије творевине можемо да укажемо на четири кључна елемента од којих се развија нови свет: вино,

вода, пшеница и уље. Њих човек уноси у храм када се целокупна творевина преображава, док без њих ми не постојимо.^[5]

„Протолошко и есхатолошко тварољубље и светољубље Божје, које треба да нам буде узор у нашим еко-теолошким активностима, открива нам се... у Божанској Литургији... као благодатно оприсутњење свецелог Божанског Домостроја спасења... Божанске екологије која је очовечењем Христовим постала и човечанска-богочовечанска, литургијска екологија“ (Purić, 2018, str. 215).

Три најважнија момента литургијске екологије чине:

- свет је створен као „добар веома“, као богојављење, као твар за човеково богослужење;
- свет је пао због човека, првога Адама, и у човеку је постао пали свет – „јављење лажнога човека“, „неевхаристијски живот у неевхаристијском свету“;
- свет је спасен и обновљен у Христу богочовеку као Новом и Последњем Адаму, истинитом човеку; Свет је у Христу света тајна заједницења Бога и човека“ (Purić, 2018, str. 216).^[6]

Спровођење божанске литургије омогућава нам да „ревитализујемо“ изворно виђење

[5] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=UXVogAzRFQs&t=434s> (владика нишки др Јован, Тајна симбола, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 5. октобар 2014, приступљено 8. 6. 2020).

[6] Владика Јован Пурић указује на четири елемента јединственог етоса Православне цркве, који могу да допринесу решавању еколошког проблема: 1) литургијски етос (евхаристијски етос благодарног примања и узвраћања свеколике творевине Богу Творцу и Спаситељу); 2) иконографски етос (такође литургијски етос који материју чини „отвореном“, „прозрачном“ за дејствовање нестворених енергија Божјих у њој); 3) подвижнички етос (саставни

света. Једино кроз такву литургијску екологију може да се обнови изгубљена спрега између човека божјег и твари божије. Апостол Павле у Посланици Римљанима упозорава на ту изгубљену спрегу, на опште стање творевине: „Јер жарким ишчекивањем творевина очекује да се јаве синови Божији. Јер се твар покори таштини, не од своје воље, него због онога који је покори, са надом да ће се и сама твар ослободити од робовања пропадљивости на слободу славе дјете Божије. Јер знамо да сва твар заједно уздише и тугује до сада“ (Посланица Римљанима. 8, 19–22). Циљ је достизање царства божијег, есхатона. Црква божија у Никејско-цариградском Символу вере исповеда веру у тај живот будућег века, о том вечном животу у царству припремљеном од постања света, о тој слави Божијој која ће нам се открити (Purić, 2019, str. 79). „Него као што је написано: Што око не видје, и ухо не чу, и у срце човјеку не дође, оно припреми Бог онима који га љубе“ (1.

Коринћанима. 2, 9).

Владика Јован Пурић у беседи у сали светосавског дома при Саборном храму у Нишу напомиње: „Литургијска свест надилази саму суштину еколошког проблема. Поступак је следећи: постављање здравог односа – здрава дијагноза – лекови (терапија) – уцелосњење – мир, односно хармонија Бога, човека и света.“^[7] Даље наводи да је појам откровења^[8] овде кључан и у троуглу Бога, човека и света проналазимо решење. Литургијска свест, дакле, лечи саму суштину еколошког проблема, а циљ је мир, тј. хармонија Бога, човека и света.^[9] „Друштву није потребно неко ново, модерно богослужење, у складу са новим секуларним друштвом, већ поновно откривање силе богослужења и њеног истинитог смисла“ (Lunić, 2020, str. 542). Потребан је „повратак светлости и животу, истини и благодати, које Црква вечно излива када, кроз своју литургију, постаје оно што јесте“ (Štaman, 1979, str. 120).

део литургијског етоса; етос самоограничавања у односу према свему Другоме – ближњем, творевини живој и неживој); 4) есхатолошки етос, који такође извире из божанске литургије Цркве као Свете тајне царства божјег; етос предучествовања у испуњењу и осмишљењу свега створеног и постојећег – у Христу Парусије (детаљније у: Purić, 2013, str. 213–214).

[7] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (владика нишки др Јован, Проблем смрти и зла у свету, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 13. новембар 2011, приступљено 6. 10. 2020).

[8] Откровење или објава (грч. Αποκάλυψις *апокалипсис* – подизање вела) јесте деловање којим Бог открива себе створеноме свету. Божанско откривање не треба да се схвати само као саопштавање учења, јер се Бог открива и преко дела, догађаја, знакова и чуда. Откровење верујући доживљавају у цркви и то је догађај који траје, као што се и цару Константину јавио Часни крст 1313. године. Такође, грчка реч апокалипса данас се најчешће користи као симбол смака света.

[9] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (владика нишки др Јован, Проблем смрти и зла у свету, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 13. новембар 2011, приступљено 6. 10. 2020).

Документа о еколошким питањима

Помесне православне цркве третирају еколошко питање у низу докумената, активности и програма. Истакнућемо неке од њих:

1. Православне цркве и животна средина – закључци међуправославне конференције о заштити животне средине (Крит, 1991). Донети закључци са конференције могу се сматрати смерницама у контексту православног приступа еколошком проблему. Наводимо неке:

- Православна црква дели забринутост за стање животне средине због људске злоупотребе и позива све људе на покајање;
- Православна црква не треба да се поистовети ни са једном другом организацијом. Она, будући да је Црква, следи свој специфични богословски поглед на однос човека према Богу, другим људима и природи;
- Црква треба да обрати пажњу на православни евхаристијски и подвижнички етос које је обележје православног односа према природи;
- свака црква треба да покрене програме хришћанског еколошког образовања;
- тамо где има високошколске установе, Црква треба да се укључи у истраживања у областима које су корисне за животну средину (нпр. алтернативни извори енергије);

– Црква треба да се укључи у пројекте локалних самоуправа који имају за циљ добро свеколике творевине;

– аутокефалне и самосталне цркве у региону треба да сарађују у области заштите животне средине итд. (Purić, 2013, str. 16–21).

2. Основи социјалне концепције Руске православне цркве (поглавље „Црква и проблеми екологије“, Москва, 13–16. августа 2000). Документ обрађује низ актуелних питања са посебним освртом на проблем екологије.^[10]

3. Свети архијерески сабор Руске православне цркве усвојио је 4. фебруара 2013. документ са следећим закључцима:

- богословско осмишљавање еколошких питања (исповедајући библијско учење о односима између човека и творевине, РПЦ^[11] је спремна да да свој допринос решавању еколошких питања);
- литургијски живот цркве и екологија (црква призива благодат Светога духа на човека и цео свет који га окружује; моли се за људе који раде на земљи, за избављење од природних непогода и штеточина. У том смислу као допуна постојећих могу бити написане и појединачне молитве, као и други богослужбени текстови);
- еколошко васпитање (неопходно је васпитање деце и омладине у духу одговорности за стање природе. Еколошку тематику треба увести у круг научно-педагошке де-

[10] Детаљније у: Јубиларно заседање архијерејског сабора Руске православне цркве 13–16. августа 2000, Основи социјалне концепције Руске православне цркве, Беседа, Нови Сад, 2007.

[11] Руска православна црква.

- латности високошколских установа, школа за веронауку, православних кампова, а по могућству и у световне образовне и васпитне програме);
- учествовање цркве у еколошкој делатности (свештеници и мирјани се позивају на активизам у заштити животне средине. Одржива и еколошки прихватљива аграрна производња у манастирима и сеоским парохијама представља добар пример рационалног коришћења природе на пољопривредним добрима);
 - сарадња с друштвеним, државним и међународним институцијама у области екологије (РПЦ је отворена за дијалог и сарадњу са друштвеним, државним и међународним институцијама. Епархије, намесништва и парохије могу и треба да потписују споразуме о сарадњи са регионалним и локалним структурама власти из области заштите животне средине).^[12]

Васељенски патријарх Вартоломеј је 1991. године организовао прву у низу конференција које обрађују еколошке теме. Првог септембра 1992. у свим православним црквама служена је новоуведена молитва за животну средину (установио је сам васељенски патријарх). Тај дан се „сваке године на свеправославном нивоу обележава молитвено, као дан животне

средине“ (Ћалија, 2016). „Православни верник не може остати индиферентан на еколошку кризу, јер су старање о творевини и заштита човекове средине израз наше православне вере и евхаристијски етос.“^[13]

Закључна разматрања

Теологија можда најсвеобухватније анализира еколошко питање. О томе нам сведоче креационисти и присталице теорије стварања, сам текст Светог писма, као и многобројне приче и записи светих отаца. Грехопадом првог човека посрнула је и васцела творевина. Исус Христос, нови Адам, даје формулу васкрсења и преображења, којима и природа оздрави. Човек добија могућност да кроз Свету тајну литургије измоли благодат од Бога за себе и васцелу творевину. Тако оздрављена људска душа оздрављује и природу.

Васкрсење Христово јесте и почетак васкрсења пале људске природе и васцеле творевине. У том смислу важно је напоменути да није у питању стварање новог људског тела и нове природе, већ оживљавање и преобликовање истог тела пре смрти и оздрављења и преображења већ постојеће творевине са новим и узвишенијим својствима. Дакле, неопходно је човека посматрати кроз призму везе са васцелом творевином, где се њено оздрављење везује

[12] Детаљније: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2775125.html> (Освященный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви (2–5 февраля 2013 года), Позиция Русской Православной Церкви по актуальным проблемам экологии, 4. 2. 2013, приступљено 10. 11. 2020).

[13] Детаљније: <https://www.energetskiportal.rs/vaseljenski-patrijarh-pravoslavni-vernik-ne-moze-ostati-nezainteresovan-za-ekolosku-krizu/>, 3. 9. 2018, приступљено 17. 10. 2020.

за победу Христоса над смрћу: „А кад се ово распаљиво обуче у нераспаљивост и ово се смртно обуче у бесмртност, онда ће се збити она реч што је написана: Победа прождре смрт“ (1. Коринћанима 15, 54). „А Богу хвала који нам даде победу кроз Господа нашег Исуса Христа“ (1. Коринћанима 15, 57). Свети апостол Павле овде јасно указује на везу васкрсли Христос – оздрављени пали човек – оздрављена природа.

Можда најбољи пример оздрављене природе представља чудо Острога. Митрополит Амфилохије Радовић каже: „Манастир Острог је био и остао позорница небоземне историје. У њему и око њега су се загрили небо и земља, земља се узвисила и спојила са небесима, а небеса

су сишла на земљу откривајући људима своју милу тајну у личности Христа Богочовјека.“^[14] „Острошко чудо је у томе што је личност једнога светога човека са моштима утицала да тако птице певају, и да таква творевина буде у Острогу. И камен и дрво хвали Господа, и све мирише и одише миром и светошћу. То осећају и безбожници. Зар то не говори о чудесном преумњењу и преображењу творевине?“^[15] У том смислу је постојање творевине дело љубави Божије, што данашњи човек заборавља док је уништава. Дакле, ми можемо да уништимо свет, а можемо и да га принесемо Богу, на литургијски начин, укључивши га у динамизам односа између нас и Бога.

[14] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=2rabG14xhXk> (митрополит Амфилохије Радовић, Острошко чудо, приступљено 11. 10. 2020).

[15] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (владика нишки др Јован, Проблем смрти и зла у свету, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 13. новембар 2011, приступљено 6. 10. 2020).

References/Литература

- Bostrom, N., Ćirković, M. (2011): *The Risks of Global Catastrophes*. Smederevo: Heliks. [In Serbian]
- Bošković, M. (2010): *Challenges of Industrial Societies: new technologies and ecological safety*. Beograd: Fakultet bezbednosti. [In Serbian]
- Brennan, S., Withgott, J. (2005). Biodiversity and Conservation Biology. In: *Environment; The Science behind the Stories*. San Francisco: Pearson, Bewamin Cummings.
- Čaliја J. (2016, November 11). Christian churches condemn ecological sins. *Politika* (online edition).
- Đukić, P. (2011). *Sustainable development - utopia or opportunity for Serbia*. Beograd: Tehnološko-metalurški fakultet. [In Serbian]
- Florenski, P. (2008). *The pillar and fortress of faith: an essay on Orthodox theodicy in twelve letters* (vol. II). Beograd: Logos, Ant. [In Serbian]
- Grasl, H. (2011): *Climate Change* Beograd: Laguna. [In Serbian]
- Jubilarno zasedanje Arhijerejskog sabora Ruske pravoslavne crkve 13-16. avgusta 2000. (2007). *The foundations of the social conceptions of the Russian Orthodox Church*. Novi Sad: Beseda. [In Serbian]
- Lunić, T. (2020). Ecological-liturgical awareness. *Kultura polisa*, XVII, 42, 535-545.
- Mišović, S. (2013). *Defense systems* Beograd: Fakultet bezbednosti. [In Serbian]
- Nadić, D. (2012). *Essays on political ecology*. Beograd: Ćigoja štampa. [In Serbian]
- Освященный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви (2-5 февраля 2013 года), *The position of the Russian Orthodox Church on current environmental problems*. (internet izdanje, 4. 2. 2013). [In Russian]
- Petrović, N. (2012). *Ecological management*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka. [In Serbian]
- Popović, J. (2001). *Interpretation of the First and Second Epistle to the Corinthians by Apostle Paul*. Beograd: Finegraf. [In Serbian]
- Purić, J. (2011). *Icon and spirituality*. Kraljevo: Interklima-grafika. [In Serbian]
- Purić, J. (2013). *Ecological topics*. Vrnjačka Banja: Zaduzbina svetog manastira Hilandara, Interklima-grafika. [In Serbian]
- Purić, J. (2018). *On humanity and inhumanity*. Beograd: Jasen. [In Serbian]
- Purić, J. (2019). *Have a heart above - history and eschaton*. Novi Sad: Artprint. [In Serbian]
- SANU (2005). *Biodiversity at the start of the new millennium*, proceedings from the scientific converece held on November 25, 2005. Beograd: SANU. [In Serbian]
- Smrečnik, T. (2002): *Social ecology: basic themes and theoretical perspectives*. Fakultet civilne odbrane, Beograd. [In Serbian]
- Šmeman, A. (1979). *For the life of the world - sacramental philosophy of life*. Beograd: PTT štamparija. [In Serbian]

The Great Encyclopedia: climate and weather conditions. (2012). M. Obradović (prev. s engleskog). Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian]

Yannaras, Ch. (2007, December 12). Ecology by process of elimination... and Christmas. *Kathimerini* (Sunday edition-online edition).

Žarden, Dž. R. (2006). *Ecological ethics: introduction to ecological philosophy.* Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]

Библијски извори

- 1. Коринћанима. 2, 9
- 1. Коринћанима. 15, 26
- 1. Коринћанима. 15, 54
- 1. Коринћанима. 15, 57
- 1. Коринћанима. 16, 24
- 1. Мојсијева. 3, 6
- 1. Мојсијева. 3, 17
- 1. Мојсијева. 3, 23
- Откривење Јованово. 21, 1-2
- Откривење Јованово. 21, 4
- Откривење Јованово. 22, 12
- Посланица Римљанима. 5, 5
- Посланица Римљанима. 8, 19-22
- Проповедник. 1, 13
- Јеванђеље по Матеју. 16, 27

Интернет извори

<https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (Sermon of Bishop Jovan Purić, Problems of death and evil in the world, Svetosavski dom pri Sabornom hramu u Nišu, 13. novembar 2011, viewed 6. 10. 2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=UXBogAzRFQs&t=434s> (Sermon of Archbishop Jovan Purić, Secret of symbols, Svetosavski dom pri Sabornom hramu u Nišu, 5. oktobar 2014, pristupljeno 8. 6. 2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=2rabGI4xhvk> (Beseda mitropolita Amfilohija Radovića, Ostroško čudo, viewed 11. 10. 2020).

<https://www.energetskiportal.rs/vaseljenski-patrijarh-pravoslavni-vernici-ne-moze-ostati-nezainteresovan-za-ekolosku-krizu/> (Ecumenical Patriarch Bartholomew on the ecological crisis, 3. 9. 2018, viewed 17. 10. 2020).

<http://www.patriarchia.ru/db/text/2775125.html> (Освященный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви (2-5 февраля 213 года), Позиция Русской Православной Церкви по актуальным проблемам экологии, 4. 2. 2013, viewed 10. 11. 2020).

Tomislav A. Lunić

University of Belgrade
Faculty of security studies
Belgrade (Serbia)

Jelena Č. Česarević

University of Belgrade
Faculty of security studies
Belgrade (Serbia)

Theological approach to environmental issue

Summary

The environmental question is a multidimensional problem caused by the detrimental impact that human activity is having on the environment. Religious scholars, theologians, as well as numerous members of religious elites, in essence, view the issue as an anthropological phenomenon. In the first part of the study, we highlight several consequences of accelerated industrial development, technological growth and development: water, air and soil pollution; the shortage of natural resources due to uncontrolled exploitation; the degradation of biodiversity; climate change, etc. Additionally, in the study we focus is on man who, on the one hand, raises ecological awareness, by establishing different programs, organizations and various action plans, while on the other, through raw exploitation and the using up of natural resources, contributes to the ongoing imbalance in the ecosystem, and in essence, God's creation as a whole. The blame lies with man, and not nature. The destruction starts with the Biblical Fall and continues to this very day. In this regard, there are different solutions for switching to healthy technologies and a green economy. Institutions and organizations that deal with

environmental issues are being established. Nonetheless, only the symptoms are treated, and not what is in fact the root of the problem. Thus, the theological solution is based on establishing harmony between God, man and the environment, which in the liturgical sense of the cosmos can stop the destruction of the environment, i.e., the environment as a whole. Therefore, the environment is entrusted to man as God's gift to save and cherish in a Eucharistic, liturgical, priestly manner.

Keywords: Theology, ecology, creation, God Logos, environment